

УДК 130.2

АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ТЕХНІКИ: ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ

Армен Михайловський

*Запорізький національний університет,
факультет соціології та управління, кафедра філософії
вул. Жуковського, 66, 69600, м. Запоріжжя, Україна*

У статті проводиться аналіз філософських аспектів техніки крізь призму антропологічного виміру. Розкриваються механізми відтворення, онтологічні взаємозв'язки й основні проблемні вузли техніки. Окреслюються перспективи взаємодії техніки з людиною.

Ключові слова: Антропос, душа, розум, органопроекція, техносфера, ноосфера.

Роль техніки в житті людини величезна. Техніка звільняє людину від «обіймів» природи, робить її автономною, відповідальною за свою долю. За допомогою техніки людина опанує нові простори навколишньої дійсності, перетворює їх під свої потреби, тим самим постійно розширює себе у бутті. Через своє виняткове значення для людини техніка потребує філософського осмислення, це дасть змогу не лише визначити її онтологічний статус як категорії, але й окреслити перспективи її взаємовідносин із людиною.

Техніка має власну об'єктивну реальність, однак як творіння людини несе в собі суб'єктивний відбиток свого творця. Людина створює і використовує техніку, сама техніка стає можливою як феномен завдяки людині, тому саме через призму людського вона може бути осягнута у всій своїй повноті. Це положення підтверджується тезою давньогрецького філософа Протагора: «Людина є мірою усіх речей». З усього предметного світу техніка – найбільш людська річ, тому її сутність, насамперед, має бути розкрита через антропологічний вимір.

«Антропологічний вимір техніки ґрунтується на розумінні того, що техніка, природа і людина виступають єдиною системою, в якій кожен із названих елементів є суттєвим і невід'ємним компонентом, навіть, незважаючи на те, що в кожній з історичних епох співвідношення між ними змінюється» [1, с. 115].

Метою нашого дослідження є виявлення та аналіз філософських аспектів техніки через визначення її сутнісних антропологічних характеристик. Це дасть змогу розкрити внутрішні проблеми і протиріччя феномена техніки і глибше зрозуміти механізми його відтворення.

Відправною точкою нашого дослідження було обрано концепцію органопроекції німецького філософа Е. Каппа. Він, будучи основоположником філософії техніки як окремої дисципліни, у філософській рефлексії дотримується антропологічного підходу. У своїй головній праці «Основні напрями філософії техніки» (1877 р.) Е. Капп викладає концепцію органопроекції, згідно з якою людина, створюючи знаряддя праці, переносить на них форми і функції свого організму. Робить вона це несвідомо, як акт пізнання через самопізнання. «Формулюючи свій антропологічний критерій, Е. Капп підкреслює: які б не були предмети мислення, те, що думка знаходить у результаті усіх своїх шукань, завжди є людина і ні що інше. Тому змістом науки в дослідницькому процесі взагалі є людина, що повертається до себе» [4, с. 13]. Цей підхід «має на увазі те, що техніка не є чимось не

гуманним, а являє собою природну і істотну складову частину людини, так би мовити, продовження її біологічних органів, яка примножує її здатність накопичувати досвід і, діючи, втручатися в дійсність» [7].

Концепція органопроекції презентує модель системи «людина – техніка» в тому вигляді, в якому вона можлива у рамках індустріальної епохи. За допомогою техніко-технологічних засобів людина проектує свої творчі і перетворювальні устремління в зовнішній світ, де вони матеріалізуються у вигляді продовження людських органів, тільки значно посилених, здатних своїми масштабами охопити всю планету. Так, на думку філософа П. Флоренського, техніка – це частина культури, «яка організовує і впорядковує матерію, що знаходиться поза людиною. При створенні техніки за образом і подобою природних органів людини спостерігається інтенція людини в процесі знаряддя-будівельної діяльності активно впливати на природне середовище. Організм, внаслідок своєї недосконалості, прагне поширитися в просторі, накласти свої контури на увесь світ» [11, с. 51].

Цивілізацією створюється колос, який є вираженням колективної ідеї людства і зосередженням загального людського генія, тобто відбувається накладення штучної моделі Антропоса – архетипічного образу ідеальної людини на природне середовище світу. У цьому значенні людина постає як творець який відтворює і об'єктивує себе в бутті, здійснюючи таким чином акт окультурення і асиміляції природи.

Експозиція органопроекції в навколишнє середовище дає змогу класифікувати останнє як техносферу. «Техносфера – частина біосфери (за деякими уявленнями, з часом уся біосфера), що докорінно перетворена людиною за допомогою опосередкованої дії технічних засобів, а також технічні і техногенні об'єкти (будівлі, дороги, механізми тощо) з метою найкращої відповідності соціально-економічним потребам людства». «Техносфера – це сфера або область техніки як в її предметному, так і операціональному аспектах. Тобто техносфера обіймає собою як технічні артефакти і їх функціонування, так і технічну діяльність, працю (точніше, її відповідні види). Крім того, функціонування, виробництво і відтворення техніки неможливе без відповідних знань, без розуму» [5, с. 141].

Розум – головний атрибут людської істоти, який якісно відрізняє її від іншої біологічної природи. «Біологічна реальність породила людину розумну (*Homo sapiens*) як єдиного (поки відомого самій людині) біологічного носія розуму» [3, с. 16]. Людина, будучи носієм розуму, за допомогою техніки і технології створює знаряддя праці, тим самим формує навколо себе технічну реальність – техносферу, проте самі знаряддя, як і їх похідні, ще не є показником розумності. Цілеспрямованість, цілепокладання – ось фактори, які відрізняють розумну трудову діяльність від нерозумної. «Наявність у людини свідомості, мислення, волі дає їй змогу передбачати в формі чуттєвих і уявних образів хід і результат практичних дій. Творчість, практичне перетворення дійсності в матеріальному плані супроводжується рухом у внутрішньому плані у вигляді уявлень, образів, думок, ідей і інших духовних феноменів, що утворюють зміст свідомості» [10]. «Можна сказати, що в цьому контексті труд починається з появи того, що, по Марксу, відрізняє найгіршого архітектора від найкращої бджоли (або будь-якої іншої істоти з числа тих, що створюють знаряддя), – з появи «ідеального», тобто передбачуваного в голові і того, що служить планом трудових дій, майбутнього результату» [9, с. 363]. Тобто в основі технічної реальності як матеріального свідчення розумної людської діяльності лежить не матеріальний принцип, який також служить критерієм самої розумності людини.

За допомогою розуму людина створює штучну реальність, але сам розум не виходить за межі біологічної природи людини. «Розум виникає тоді, коли виникає головний атрибут технічної реальності, який відрізняє її від реальності біологічної, а саме інформація,

яка існує окремо від технічних виробів і дає змогу відтворювати технічну реальність. Власне вміння створювати, зберігати і відтворювати інформацію і є головним вмінням людини розумної, яке відрізняє її від людиноподібних мавп» [3, с. 16]. Технічна реальність і інформація діалектично визначають одна одну, але в онтологічному значенні залишаються полюсами різної природи. Н. Вінер зазначає засновник кібернетики: «Інформація – це не матерія і не енергія, інформація – це інформація». Тобто людина (суб'єкт і носій інформації) і створюваний нею предметний світ (технічна реальність) виявляються відчуженими, відокремленими одне від одного. Тут під інформацією маються на увазі не лише певні відомості про світ, але і увесь пласт ідеальних утворень у вигляді понять, планів, моделей, намірів тощо. «Будь-який акт свідомості є інтенцією, це завжди інформація про щось. Коли ж говорять про свідомість індивіда як цілісність, то вона може інтерпретуватися у вигляді інформаційної структури» [6].

Інформація, будучи змістом ідеального, завжди потребує матеріального носія. «Інформація, що дана людині у вигляді явищ її суб'єктивної реальності (як її чуттєві образи, думки, цілі тощо), переважно втілена в певних мозкових нейродинамічних системах, які є матеріальними носіями цієї інформації» [6].

Тіло і розум – складові частини інтегральної людини як біологічної істоти. Тому логіка відтворення моделі вселюдського Антропоса (прообразом якого служить біологічна людина) в суспільно-історичному масштабі припускає наявність не лише матеріального тіла, яке представляє органопроєкція, але і регулюючого нематеріального початку у вигляді «душі-розуму». Під душею в цьому значенні мається на увазі внутрішній, психічний світ людини, її свідомість і самосвідомість, що включає в себе світ ідеального – сукупність ідей і образів. Тому душа разом зі свідомістю складають ідеальну частину схеми інтегральної людини. Душа людини – індивідуальний феномен, вона складає і виражає собою унікальні особливості конкретної особистості, проте кожна душа є зосередженням спільних для людей властивостей, що дозволяє говорити про неї узагальнено в загальнолюдських масштабах.

Побудова колективного тіла людства – техносфери без урахування нематеріальної складової частини у вигляді душі-розуму загрожує негативними наслідками. Людство вже стало свідком того як технізація біосфери і надмірний розвиток техніки без розумного регулюючого підходу призвели до цілої низки катастроф і криз: екологічна та антропологічна криза, зростаючі процеси відчуження, винахід нових засобів масового знищення – усе це побічні продукти становлення техносфери. Подібно до того, як тіло людини для повноцінного життя потребує душі, так і тіло вселюдського Антропоса для забезпечення життєздатної моделі потребує розумного регулюючого початку.

Таким чином, колективне тіло людства, об'єктивоване в органопроєкції, вимагає також об'єктивізації колективної душі і розуму. Наклавши цю тезу на схему суспільно-історичного процесу, ми побачимо, що органопроєкція (об'єктивізація тіла Антропоса) у вигляді техносфери здійснюється в рамках індустріальної епохи її засобами, отже, слідуючи за логікою розвитку суспільства, здійснення об'єктивізації душі-розуму вже можливе в постіндустріальний період за допомогою засобів якісно нового рівня. Подібними засобами виступають інформаційно-комунікаційні технології, які забезпечуються наступною стадією еволюції техносфери – інформаційним суспільством.

Інформаційне суспільство – це суспільство, на передній план якого виходить інформація. «Термін «інформаційне суспільство» фіксує одну з найважливіших характеристик суспільства як об'єднаного єдиною інформаційною мережею. Концепція інформаційного соціуму базується на ідеї постіндустріалізму, що виникла в процесі науково-технічної

революції і якісних змін в економіці другої половини ХХ століття» [2, с. 198]. В інформаційному суспільстві «якість життя, так само як перспективи соціальних змін та економічного розвитку зростаючою мірою залежать від інформації та її використання. У такому суспільстві стандарти життя, форми праці і відпочинку, система освіти і ринок знаходяться під значним впливом досягнень у сфері інформації та знання» [8, с. 494]. Порівняно із суспільством попереднього типу, в якому людська діяльність спрямована на виробництво продуктів матеріального буття, в інформаційному суспільстві засобом і продуктом виробництва стають інтелект і знання, тобто ми спостерігаємо перехід від матеріальної–індустріальної формації до нематеріальної – інформаційної. Саме інформаційна складова частина як ідеальна дає змогу суспільству цього типу в перспективі реалізувати концепцію душі-розуму.

Засобом управління та впорядкування інформаційних потоків, що генеруються інформаційним суспільством, є інформаційно-комунікаційні технології. «Інформаційно-комунікаційні технології, на відміну від інших технологій, що реалізуються виключно в сфері матеріального виробництва та предметної діяльності, і лише опосередковано впливають на духовну діяльність, є засобом, який проникає переважно в сферу інтелектуальної праці» [12, с. 186]. «Сучасні інформаційно-комунікаційні технології породжують інтелектуальну технологію, що представляє собою сукупність артефактів, програмних продуктів і систем знань, що забезпечують народження принципово нового феномена в історії техногенної цивілізації. Цей феномен полягає в можливості продукування, трансформації, надшвидкісної передачі і реалізації інформації не лише за допомогою людського мозку і засобів зв'язку, але за допомогою абсолютно нових технічних пристроїв, що втілюють ідею штучного інтелекту» [12, с. 186–187].

Ці технології базуються на принципах інформації, однак, будучи продуктом технічної реальності, не перестають бути її компонентом. Інформаційно-комунікаційні технології продовжують залишатися технологією. З цього випливає, що функціонуючи, інформаційно-комунікаційні технології не заперечують технічну реальність, а наповнюють її новими властивостями.

Інформаційно-комунікаційні технології шляхом безперервного вдосконалення своєї матеріально-технічної та інформаційної бази стають центром зосередження інформаційного генезису. Вони формують загальнолюдську інтелектуальну матрицю, зв'язуючи в єдину мережу окремі інформаційні компоненти, тобто відбувається процес синхронізації індивідуальних свідомостей. Цей процес у перспективі має привести до виникнення колективного розуму, інтегрованого в техніко-технологічне середовище, це дасть змогу забезпечити зближення і гармонізацію сфер технічної та інтелектуальної реальності. Таким чином, об'єктивоване колективне тіло людства набуває об'єктивної колективної душі.

Звичайно, процес об'єднання людської свідомості з технічною реальністю (об'єктивізація душі-розуму) не може бути не пов'язаний із певними ризиками. Технічна реальність, маючи власне буття, може просто розчинити інтегровану людську складову частину в собі або зайняти щодо неї очолююче положення. Різні футурологічні концепції малюють нам сценарії майбутнього, в якому людина, розмиваючи межі людського, зливається з технікою, стає техноїдною формою життя або виявляється у веденні надрозумної машини, на яку покладені соціогенні функції. У таких сценаріях людина втрачає свої сутнісні характеристики – інтегральний і творчий перетворювальний початок, тобто технічна реальність у процесі еволюції починає заміщати собою людський фактор. Техногенний Антропос, отримавши незалежне тіло і душу, остаточно затверджується у бутті і займає місце свого творця. Очевидно, що ця модель не прийнятна для людства, адже в суспільно-історичному процесі воно прагне до більш високих форм існування, а не до свого заперечення.

Побудова адекватної моделі Антропоса передбачає збереження людського в людині з умовою його якісного перетворення. З усіх можливих футурологічних проєктів цій вимозі найбільш повно відповідає концепція ноосфери, що запропонована В.І. Вернадським.

Ноосфера – сфера розуму, в ній людство, об'єднане колективною свідомістю, виступає як єдиний функціонуючий організм. У ноосфері людина, вірніше, її розум, постає у вигляді основної рушійної сили не тільки суспільно-історичного, а й навіть космічного масштабу. Ноосфера не виключає ні людську, ні технічну, ні природну складові частини, а служить умовою їх синхроністичної єдності. «Ноосфера – це унікальна єдність людства, виробництва і природи, яка має перетворюватися і управлятися вищим людським розумом. Саме останній гарантує всебічний прогресивний розвиток людства на основі нових соціальних законів і глибокого знання природно-історичних закономірностей» [13].

Ноосфера забезпечує органічну інтеграцію людського розуму в технічне середовище з урахуванням збереження і множення його сутнісних антропологічних характеристик. Тобто в ноосфері людина як природна істота і техніка як штучна реальність приходять до своєї внутрішньої єдності. У цьому значенні ноосфера постає як заключна і найбільш прийнятна стадія процесу набуття колективним Антропосом своєї душі.

Таким чином, визначивши сутнісні характеристики техніки крізь призму антропологічного виміру, вдалося виявити її філософські аспекти, які були конкретизовані у вигляді категорій: Антропоса, органопроєкції, техносфери і ноосфери. Аналіз цих категорій у порядку діалектичної зумовленості дав змогу розкрити онтологічне протиріччя між людиною і технікою: людина – природна істота, що наділена розумом, техніка – штучна формація, яка позбавлена розумного принципу. Онтологічне протиріччя актуалізується на фізичному рівні у вигляді кризових явищ екологічного та антропологічного характеру. Вирішення протиріччя «людина – техніка» бачиться в об'єднанні сфер технічної та інтелектуальної реальності в єдину систему на основі інформаційно-комунікаційних технологій. Інформаційно-комунікаційні технології, поєднуючи в собі принципи інтелекту і технології, матеріального і ідеально-го в перспективі дають змогу здійснити перехід від органопроєкції до ноосфери.

Список використаної літератури

1. Алексеева Л.О. Философия науки и техники. Навчально-методичний посібник для магістрантів. Вид. третє, випр. і доп. / Л.О. Алексеева, Р.О. Додонов. Донецьк: ДонНТУ, 2010. 128 с.
2. Белов А.В. Информационное общество и информационная культура в России: к постановке проблемы. Вестник Волгоградского государственного университета. 2009. № 1 (9). С. 198–202.
3. Гнатюк В.И. Техника, техносфера, энергосбережение. Сборник статей. Часть 3. М.: Берлин: Директ-Медиа, 2014. 435 с.
4. Горохов В.Г. Техника и культура: возникновение философии техники и теории технического творчества в России и Германии в конце XIX – начале XX столетия. М.: Логос, 2009. 376 с.
5. Дегтярев Е.В. Проблема техносферы в контексте воззрений В. И. Вернадского на ноосферу. Вестник Челябинского государственного университета. 2009. № 29 (167). С. 140–143.
6. Дубровский Д.И. Идеальное и информация. URL: <https://novainfo.ru/article/?nid=2197>.
7. Заксе Х. Антропология техники. URL: <http://gtmarket.ru/laboratory/expertize/3132/3144>.
8. Калинкина Н.Н. Контуры формирования информационного общества в России: информатизация общества и развитие информационной инфраструктуры. Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. 2010. № 3 (2). С. 494–499.

9. Поршнев Б.Ф. О начале человеческой истории (Проблемы палеопсихологии). СПб.: Алтейя, 2007. 720 с.
10. Симоненко О.Д. Развитие техники как эволюция техносферы. URL: <https://www.portal-slovo.ru/impressionism/36320.php>.
11. Терешкун О.Ф. Антропологическое осмысление техники (Э. Капп и П. Флоренский). Приволжский научный вестник. 2013. № 9 (25). С. 46–53.
12. Удовик В.Е. Роль информационно-коммуникационных технологий в современном обществе: материалы междунар. науч.-техн. конф. [«Автомобиле- и тракторостроение в России: приоритеты развития и подготовка кадров», посвященной 145-летию МГТУ «МАМИ»] (Москва, 2010) / М.: МГТУ «МАМИ», 2010. С. 186–189.
13. Учение Вернадского о ноосфере. URL: <http://www.grandars.ru/shkola/geografiya/noosfera-vernadskogo.html>.

ANTHROPOLOGICAL APPROACH TO TECHNOLOGY: PHILOSOPHICAL ASPECTS

Armen Mykhailovskyi

*Zaporizhzhia National University,
Faculty of Social Sciences and Public Administration, Department of Philosophy
Zhukovskoho str., 66, 69600, Zaporizhzhia, Ukraine*

Philosophical aspects of anthropological approach to technology are analyzed. The mechanisms of reproduction, ontological interrelations and the key technique problem nodes are considered. The prospects for the interaction of Technology and a Person are outlined.

Key words: Anthropos, soul, mind, organo-projection, technosphere, noosphere.